

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

TEXT & IMAGE

ESSENTIAL PROBLEMS IN ART HISTORY

2020 2 (10)

ТЕКСТ І ОБРАЗ:
актуальні проблеми
історії мистецтва

txim.history.knu.ua

ISSN: 2519-4801

TEXT AND IMAGE: ESSENTIAL PROBLEMS IN ART HISTORY

scientific electronic journal

2020, volume 2 (10)

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Year of foundation: 2016

Field of study: History

Language of publishing: Ukrainian, English, German, Polish, Russian, French.

Frequency: twice a year

Editorial board:

Gennadii Kazakevych, Dr. of Sc., Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) – editor-in-chief

Petro Kotliarov, Dr. of Sc., Associate professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) – deputy editor-in-chief

Iryna Adamska, PhD, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) – executive editor

Stefaniia Demchuk, PhD, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) – executive editor

Anna Kaluher, MA, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) - editor of Art Criticism section

Natalia Burdo, PhD, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences in Ukraine (Ukraine)

Volodymyr Dyatlov, Dr. of Sc., Professor, Taras Shevchenko National Pedagogical University of Chernihiv (Ukraine)

Maxim Fomin, PhD, Senior lecturer, University of Ulster (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland)

Nathalie-Cécile Ginoux, PhD, Maître de conférences en art et archéologie des mondes celtes, Université Paris-Sorbonne (Paris IV) (France)

Rostyslav Konta, Dr. of Sc., Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Oleg Mashevskiy, Dr. of Sc., Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Pedro Reyes Moya-Maleno, PhD, Universidad Complutense de Madrid (Spain)

Antoniy Moysey, Dr. of Sc., Professor, Bukovinian State Medical University (Ukraine)

Aneta Pawłowska, Dr. Hab., Professor, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego (Polska)

Andrii Puchkov, Dr. of Sc. Professor, Modern Arts Research Institute (Ukraine)

Matthew Rampley, PhD, independent scientist-researcher, Faculty of Arts, Masaryk University (Czech Republic)

Sergei Ryzhov, PhD, Associate professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Ihor Sribnyak, Dr. of Sc., Professor, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine)

Arno Strohmeyer, PhD, Professor, University of Salzburg (Austria)

Oleksandr Symonenko, Dr. of Sc., Senior Researcher, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences in Ukraine (Ukraine)

Mykhailo Videiko, Dr. of Sc., Senior Researcher, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine)

Daqing Yang, PhD, Associate Professor, The George Washington University (U.S.A.)

Editorial board address: 01601, Ukraine, Kyiv, Str. Volodymyrska, 60, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Art History department; tel. +380442393407; e-mail: arthistory@univ.net.ua

The journal is published by the authority of the Academic Senate of the Taras Shevchenko National University. Decision №17. June, 29, 2016.

The journal is included in the Ukrainian list of specialized scientific publications (Ministry of Education and Science of Ukraine, decision №374. March, 13, 2017)

ISSN 2519-4801

Image on the cover: Grygorii Pavlutskyi with his students in the Cabinet of fine arts of St. Vladimir's University of Kyiv. Early 20th century. Photographers: Andrii Gudshon and Olexander Gubchevskyi.

DOI 10.17721/2519-4801.2020.2

ЗМІСТ CONTENTS

EDITORIAL

- Котляров П.** До п'ятиріччя від дня заснування кафедри історії мистецтв
Kotliarov P. On the Fifth Anniversary since the Founding of the Department of Art History.....6

ANCIENT, MEDIEVAL AND EARLY MODERN ART

- Димидюк Д.** Булава у Вірменії епохи Багратидів у писемних та зображальних джерелах
Dymydyuk D. Mace in Bagratid Armenia according to written and figurative sources 15
- Levchenko I.** The engraving of John Droeshout 'King James I of England and VI of Scotland with Truth and Time, Memory and History' (1651): an interpretation
Левченко І. Інтерпретація постаті Якова I (VI) та образів довкола нього на гравюрі Джона Друзхаута «Король Яків I Англійський та VI Шотландський із Правдою і Часом, Пам'яттю та Історією» (1651).....52

MODERN AND CONTEMPORARY ART

- Ластовський В., Куштан Д.** «Капличка» Тараса Шевченка (1845): атрибутування історичного прототипу
Lastovskyi V., Kushtan D. «Chapel» by Taras Shevchenko (1845): attribution of a historical prototype 72
- Мельник О., Штець В.** Оригінальна графіка Роберта Лісовського: Жанровий діапазон та специфіка авторської мови
Melnyk O., Shtets V. Original graphics of Robert Lisovsky: Genre range and features of the author's artistic language 85
- Ісайкова О.** «Ми в це не повіримо, Ніколя»: роялістська публіцистика як джерело французької антинаполеонівської карикатури
Isaikova O. «We don't believe you, Nicolas»: royalist publicism as a source of French anti-Napoleonic caricature 94
- Зубар М., Панто Д.** Роль сучасних наративних музеїв у міському просторі
Zubar M., Panto D. The role of modern narrative museums in the urban space 109

ART CRITICISM

Русяева М. Рецензія на книгу: Marín Ceballos, M. C. & Jiménez Flores, A. M., eds., 2014, *Imagen y culto en la Iberia prerromana II: nuevas lecturas sobre los pebeteros en forma de cabeza femenina*. Spal monografías, XVIII. Sevilla: Sevilla Secretariado de Publicaciones, Universidad de Sevilla, 248 p., figuras (ISBN 10: 8447215466 ISBN 13: 9788447215461)

Rusiaieva M. Book review: Marín Ceballos, M. C. & Jiménez Flores, A. M., eds., 2014, *Imagen y culto en la Iberia prerromana II: nuevas lecturas sobre los pebeteros en forma de cabeza femenina*. Spal monografías, XVIII. Sevilla: Sevilla Secretariado de Publicaciones, Universidad de Sevilla, 248 p., figuras (ISBN 10: 8447215466 ISBN 13: 9788447215461).....119

Балашова О., Калугер А. “Критика — це про створення позачасової акустики”: інтерв'ю з історикинею мистецтва Ольгою Балашовою

Balashova O., Kaluher A. "Criticism is about creating timeless acoustics": an interview with art historian Olga Balashova).....133

«КАПЛИЧКА» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (1845): АТРИБУТУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ПРОТОТИПУ**Валерій Ластовський, Дмитро Куштан****«Chapel» by Taras Shevchenko (1845): attribution of a historical prototype****Valerii Lastovskyi, Dmytro Kushtan**

The article deals with the attribution of the famous drawing by Taras Shevchenko the "Chapel", created in 1845. The original name of the artwork is unknown as well as circumstances of how exactly Taras Shevchenko created this picture. It is also unknown if Taras Shevchenko visited Cherkasy in 1845. It is widely accepted that the poet stayed in Cherkasy only in the 1850s. Nevertheless, the drawing of the Chapel makes it possible to claim that Taras Shevchenko visited Cherkasy in 1845 and could create this drawing during his stay there. This is evidenced by the drawing itself. The landscape itself reminds rather the view of the Castle Mountain in Cherkasy than any other place in the region. Some researchers claim that Shevchenko created this picture in the village of Medvedivka. This opinion is based on several reasons, including the artwork's placement in the album, which contains many drawings from Chyhyryshchyna, as well as the existence of a similar chapel in the village Medvedivka, painted by the Polish artist Kazimir Pzyszychowski. However, a comparison of the drawings by Shevchenko and Pzyshikhovsky respectively shows that these were two different structures. Therefore, the authors conclude that Taras Shevchenko could draw his chapel only in Cherkasy. An analysis of the local routes that were in use by the mid-nineteenth century shows that Taras Shevchenko had to pass through Cherkasy once in 1845.

Keywords: Taras Shevchenko, «Chapel», chapel, Cherkasy, Cherkasy Castle, Medvedev, Casimir Pzyshikhovsky

Історична наука ставить перед вченими чимало загадок, на які досить часто не має прямих відповідей. Тим не менше, у багатьох випадках вирішити те чи інше питання можна опосередковано, застосовуючи побічну інформацію, аналізуючи перебіг подій та порівнюючи окремі факти. У таких ситуаціях цілком можливим є вироблення іншого погляду вже на традиційні уявлення чи навіть розв'язання наукової проблеми. Зокрема, це стосується і творчості Тараса Шевченка, яка безпосередньо пов'язана із історичними процесами на території України. В даній же публікації буде зроблено спробу довести можливість перебування Тараса Шевченка в Черкасах у 1845 році та атрибутувати його малюнок «Капличка» із цілком реальним історичним прототипом – католицькою каплицею на Замковій горі в Черкасах.

Нами вже зверталася увага на це питання у більш ранній публікації та виступі на науковій конференції. Тоді вже висловлювалася думка щодо можливості створення цього малюнку у Черкасах (Ластовський, Куштан 2016, 212-214), а не десь в іншому місці. Підставою для такої думки передовсім послужили дослідження історії цього міста у XIV-XVIII ст. та функціонуванні в його межах місцевого замку (Куштан, Ластовський 2016). З моменту цієї публікації нами було проаналізовано ще деякий додатковий історичний матеріал. Крім того, окремими дослідниками було висловлено й іншу позицію та контраргументи на користь ідеї створення малюнку на Чигиринщині.

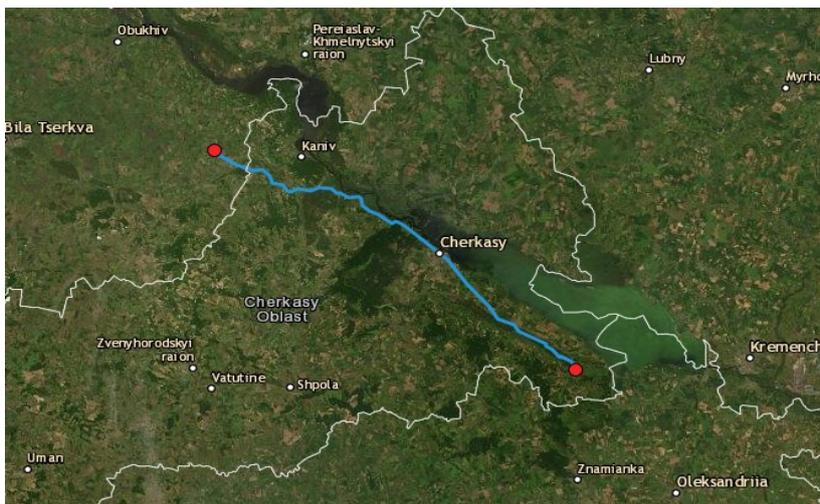

Іл. 1. Тарас Шевченко. «Капличка»

«Капличка» була створена Тарасом Шевченком у техніці сепії під час однієї з подорожей поета у 1845 році (Іл. 1). Оpubлікована вона була через 45 років у часописі «Київська старовина» (К рисункам Шевченка 1890, 358; Шевченко 2013). Тоді ж було зазначено, що на малюнку була зображена «...полуразрушенная каплица без означенья местности...» Пізніше, у 1914 р. Олексій Новицький (1862-1934) назвав його «Церква» (Новицький 1914, 51), а потім вжив ще й

таку назву як «Церква хатнього типу». Крім того, в літературі можна зустріти: «Напівзруйнована каплиця», «Незакінчений малюнок церкви». Як бачимо, дослідники по різному бачили те, що зобразив Тарас Шевченко.

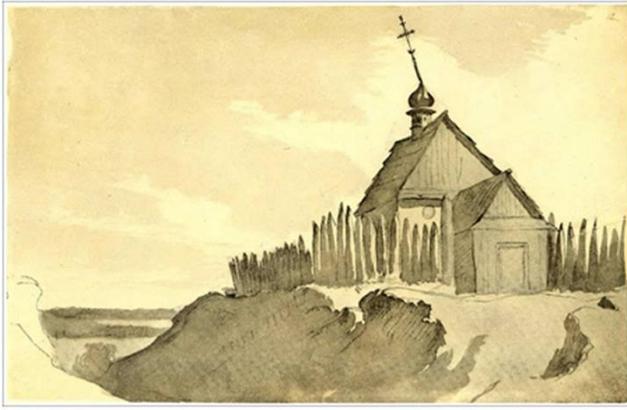
Відмітимо, що традиційно, усе ж таки, на сьогодні малюнок публікується під назвою «Капличка», а датою його створення вважається 1845 р., інколи називається середина вересня 1845 р. (Шевченко 2013, 531; Шевченко-художник 2013, 53). Також найбільш популярною від кінця ХІХ ст. є думка, що «Капличка» була створена на Чигиринщині. Підставою для такої думки послужило те, що поруч із цим твором містяться відомі «Богданові руїни в Суботові» та інші малюнки, пов'язані із чигиринською тематикою. Як писав О. Руденко, тут «художник передає своєрідність чигиринського краю з його гористою місцевістю» (Руденко 1989, 153).

Іл. 2. Можливий маршрут Тараса Шевченка у 1845 р.

Про перебування Тараса Шевченка на Черкащині зазвичай можна знайти багато згадок в літературі. І це зрозуміло, адже він тут народився, тут похований і не один раз за життя тут побував. Про це писали О. Кониський, О. Олександрів, А. Бондаренко, П. Жур та ін. (Бондаренко 1962; Жур 1985; Жур 2003; Кониський 1991; Олександрів 1925).

У 1845 році, як ми знаємо, ставши співробітником Археографічної комісії, та виконуючи її завдання. Тарас Шевченко здійснює ряд поїздок, у т.ч. й на Чигиринщину. Проаналізувавши тодішню ситуацію та можливі шляхи пересування поета, нами було зроблено висновок, що найімовірніше він у 1845 році проїжджав через Черкаси і саме там зробив малюнок своєї «Каплички» Черкасах (Ластовський, Куштан 2016, 212-214) (Іл. 2).

Іл. 3. Спуск до Дніпра в Черкасах

Місто Черкаси і долина Дніпра на мапі сер. XIX ст.

Іл. 4. Капличка на мапі Черкас

схилами, оточений рідким дерев'яним частоколом, відгороджений з напільного боку ровом, дерев'яна в'їзна брама, дах якої критий гонтом і, нарешті, сама каплиця у дворі «з дерева порізаного, дранкою побита» (Іл. 3; іл. 4).

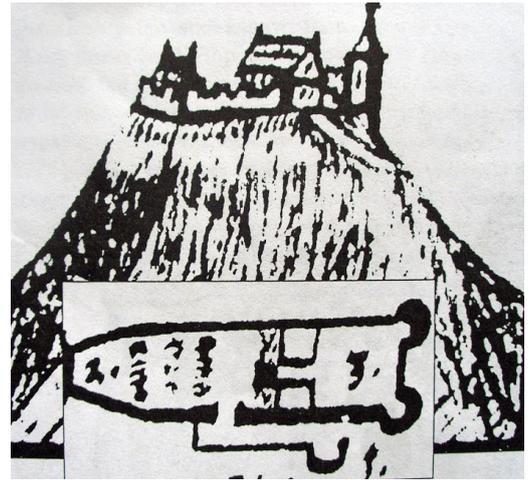
Маршрут через Черкаси видається найбільш оптимальним ще й тому, що саме він використовувався тими подорожніми у середині XIX ст., котрі мали на меті добратися до Чигирини із Канівщини чи навіть із Києва. Зокрема, ми маємо опис подібної подорожі від українського етнографа, предводителя дворянства Остерського повіту, Митрофана Александровича (пом. 1881), котрий проїжджав із Канева до Чигирини якраз через Черкаси (Александрович 1860). Але тут важливо також звернути увагу, що М. Александрович нікуди не поспішав і його шлях пролягав спочатку через Черкаси до Чигирини, а потім вже до Суботова і через Медведівку, Мельники, Жаботин на Смілу і далі знову до Канева.

Можемо взяти до уваги ще й маршрут відомого письменника Пантелеймона Куліша (1819-1897), котрий він зафіксував у своїх знаменитих «Записах о Южной Руси», виданих у 1856 році: «Я уже был в Белой Церкви, в Корсуне, в Кумейках... наконец я въехал в Черкасы...» і далі «из Черкас я отправился в Чигирин... наконец отправился пешком к Суботову» (Кулиш 1994, 235, 268, 269).

Тобто, аналізуючи маршрути подорожніх середини XIX століття, можна цілком впевнено стверджувати, що Черкаси були одним із центральних пунктів на магістральних шляхах Подніпров'я від Києва до Чигирини. Якщо вважати, що Тарас Шевченко у 1845 році не заїжджав до Черкас, то тоді виникає питання: чи міг він використати нераціональний маршрут (тобто двічі їхати одним і тим же шляхом)?

«Капличка» Тараса Шевченка найбільше співпадає за описами та всією відомою історичною інформацією із реальною каплицею на місці «польського» замчища у Черкасах (Троїцькому городищі). Зокрема, малюнок співпадає з описом 1789 р., в якому описується мис із крутими

Вперше ця каплиця згадується у описі Черкаського замку 1789 р. Там вказується конкретно: «Каплиця нова з дерева порізаного, дранкою побита; при тій каплиці близько льодник з коморою зверху і ганок прибудований з заду» (Архив Юго-Западной России 1905, 249). Важливим є те, що більше за цим описом каплиці ніде не фіксуються. Розташування культових споруд на території середньовічних та ранньомодерних замків було цілком звичайним. Так, у тих же Черкасах, на території бувшого «литовського» замку на Дзеленьгорі, знаходилася церква Св. Миколая, зафіксована в описі 1552 р. (Архив Юго-Западной России 1889, 72). Ми також можемо бачити існування капличок в замках інших міст. Наприклад, німецький купець Мартин Груневег (1562-1606) у своїх записках у 1580- роках описував аж дві каплички на території Львівського замку – одна «прибрана за руським зразком», а інша – «з католицьким вітварем», але обидві «стоять пусті» (Іл. 5) (Груневег 2013, 125).

Іл. 5. Львівський замок з капличками.
М. Груневег

На плані Черкас 1800-го року Троїцьке городище позначено як «замок, внутрі оногo строения, принадлежашие князя Сангушки экономии»; там само по центру замчища позначена і «католицкая каплиця» (Куштан, Ластовський 2016, с. 217; Нерода, Нестеренко 2008, 12, рис. 1). Вже у середині ХІХ ст. київський губернатор Іван Фундуклей (1799-1880) опублікував наступну інформацію: «Римско-Католическая каплиця на горе, на месте, где стоял старый замок» (Фундуклей 1852, 465). Станом на 1858 рік ця капличка ще зберігалася: «...осталась только маленькая, полуразвалившаяся каплиця...». Ці слова належать вже згаданому Митрофану Александровичу (Александрович 1860, 26). Але дуже швидко ця капличка була вже знесена. На її місці було розпочато зведення нового храму. І от невдовзі,

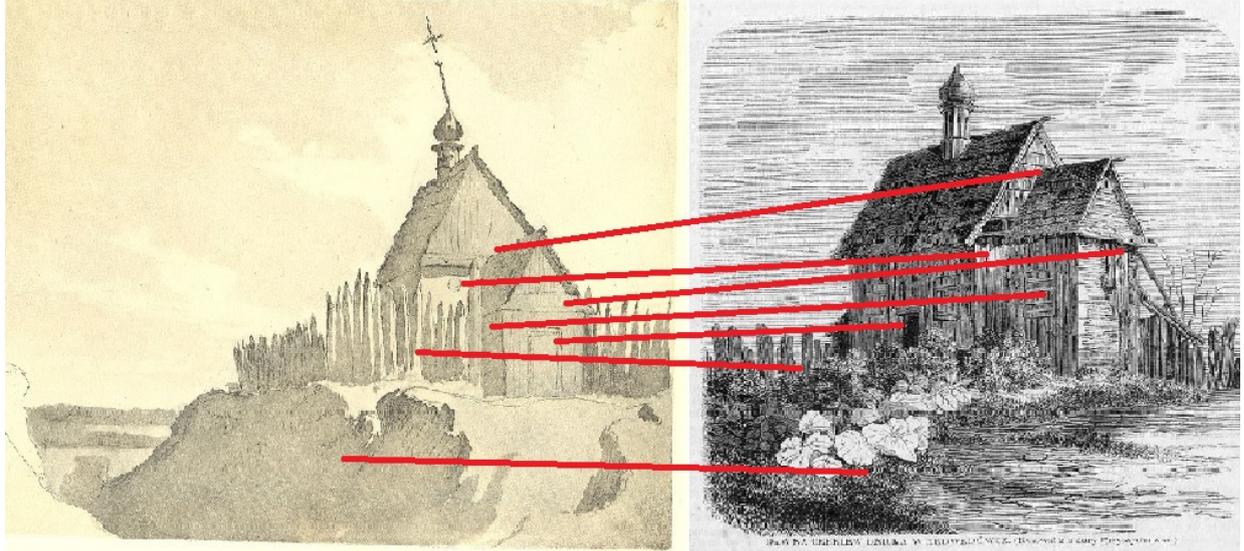
у 1864 р., Лаврентій Похилевич (1816-1893), співробітник Київської духовної консисторії, розповів про будівництво Троїцького храму в Черкасах: «...возведена каменная, освященная митрополитом Арсением в 1863 году, на том месте, где прежде находилась в замковище латинская упраздненная каплиця» (Похилевич 1864, 613). Крім того, він писав, що «от старинного замка не осталось теперь и следов. Жители указывают только ту гору, на которой он стоял. Она находится за городской думою, где недавно стояла деревянная латинская каплиця».

Капличка, намальована Тарасом Шевченком є достатньо типовою. Найближчим аналогом до неї на Черкащині може слугувати малюнок

Іл. 6. Казимир Пжишховський. Давня церква уніатська в Медведівці

каплички, створений у 1862 р. польським художником Казимиром Пжишиховським (1836-1917) під назвою «Dawna cerkiew unicka w Medwedowce» (Іл. 6). Цей малюнок був опублікований у польському виданні «Tygodnik ilustrowany». Між іншим, там було відзначено про цю церкву у Медведівці як «jedynej dziś w tamtych stronach» (Туру українське 1862, 196). Що ж, оскільки капличка в Черкасах якраз була знесена, то, зрозуміло, що таке твердження цілком можна вважати справедливим станом на 1862 р.

Іл. 7. Порівняння малюнків Тараса Шевченка та Казимира Пжишиховського

Цілком логічно може виникнути питання: а чи не міг у 1845 році Тарас Шевченко малювати капличку у Медведівці, а не в Черкасах? На цьому, зокрема, наполягають наші чигиринські колеги (Діденко 2019, 61-62; Кукса, Діденко 2019, 120-124). Та, все ж таки, порівняння малюнків Тараса Шевченка (1845) та Казимира Пжишиховського (1862) свідчить, що обидва митці зображали різні споруди (Іл. 7). На це вказує, по-перше, зображення вхідних дверей: у Тараса Шевченка вони знаходяться з фронтальної сторони каплиці, а у Казимира Пжишиховського – збоку. Зрозуміло, що вхід розташовується з того боку, який є найбільш зручним для входу віруючих. Саме тому на малюнку Шевченка ми бачимо урвище обабіч каплиці, а на малюнку воно відсутнє, оскільки вхід не може розташовуватися там, де урвище. По-друге, на малюнку Шевченка видно наявність круглого віконця під стріхою, а на малюнку Пжишиховського воно відсутнє. По-третє, фасадна прибудова до каплички на малюнку Шевченка значно менша по висоті, ніж така ж прибудова у Пжишиховського, яка сягає майже до верху каплиці. По-четверте, свідченням різниці в зображеннях є й загальний ландшафт. Неозброєним оком видно, що обидві каплиці знаходилися в різних місцях. Ландшафт, зображений Тарасом Шевченком, вказує саме на Замкову гору в Черкасах: це і наявність заплави позаду пагорба, на якому розміщена каплиця, і наявність узвозу обабіч неї. Більш детально про це йшлося вище.

Порівняльна таблиця деяких ознак споруд на малюнках Тараса Шевченка та Казимира Пжишиховського

Ознака	Малюнок Шевченка	Малюнок Пжишиховського
Вхідні двері	Прибудова до споруди	В стіні споруди
Урвище	Ліворуч від споруди	Відсутнє
Вікно на прибудові	Відсутнє	Присутнє
Віконце під дахом	Присутнє	Відсутнє
Паркан	Оточує всю споруду	Лише обабіч від споруди

Прибічники ототожнення об'єкту зображення у Т. Шевченка та К. Пжишиховського в якості доказу наводять аргумент, що різниця між обома малюнками зумовлюється усього лиш тим, що обидва художники фіксували його з різних сторін. Але такий підхід не витримує жодної критики. Обидва малюнки художники майже з фронтальної сторони дещо ліворуч. Ніхто з них не зображував свою каплицю ні із тильної сторони, ні з правої від неї, ні з якої іншої. Це цілком очевидно.

Якщо ж вважати, що і Тарас Шевченко і Казимир Пжишиховський зображали одну й ту ж каплицю, то тоді треба зробити висновок, що хтось із них явно фантазував і домальовував деталі, яких насправді не було.

Для повноти картини, не можемо не навести й опис «каплиці» у Медведівці, залишений у 1857 році Митрофаном Александровичем (1837-1881), котрий той зафіксував, проїжджаючи вже із Чигирин на Смілу. Він писав: «При въезде в Медведовку, меня поразил своим видом почти сохранившийся в целости замок... Замок в Украине называлось пространство, окопанное рвом и обнесенное палисадами... Я пошел осмотреть его; частокол цел почти везде и ров еще не обсыпался. Внутри стоит без окон и дверей униатская часовня, – скамейки и иконостас еще целы» (Александрович 1860, 34). Лаврентій Похилевич у 1864 р. також згадував у своїй праці про «замок» («На горе, при реке Тясмине есть древний замок окруженный земляным валом и рвом, на котором еще недавно были остатки дубового частокола»), але не згадував про каплицю (Похилевич 1864, 685).

Це свідчення є достатньо красномовним! У ньому вказується, що навколо медведівської каплиці були вали і рови! Але достатньо поглянути уважно на малюнок Шевченка і ми бачимо там урвище, а не рови з валами... Саме на місці колишнього черкаського замку і спостерігається така місцевість (рів проходив лише з напільного боку замчища і його видно на передньому плані картини). Звісно, сучасний стан колишнього «замчища» в Черкасах не слід повністю ототожнювати із тим, що існував у XIX ст., адже його вигляд був спотворений у 1965-1975 роках внаслідок спорудження меморіального комплексу «Пагорб Слави».

Іл. 8. Містечко Медведівка на карті Ф. Шуберта

Якщо ще звернути увагу і на розташування Медведівки по відношенню до річки Тясмин (Іл. 8), то можна побачити, що відстань від цього містечка до неї є значно більшою, ніж відстань від черкаської Замкової гори до Дніпра. За порівняння візуальної різниці між цими точками можна взяти трьохверстну карту генерал-лейтенанта Федора Шуберта, створену у 1846-1863 роках (Іл. 4; іл. 8).

Не можна не взяти до уваги ще й творчість самого Тараса Шевченка, у якого є твір, написаний невдовзі після створеного ним малюнку – вірш «Сон», написаний 1847-го року, коли поет перебував вже у засланні. І там, між іншим, є наступні слова:

А онде, онде за Дніпром
На пригорі, ніби капличка,
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом.
Давно стоїть виглядає

Запорожця з Лугу...

Окрім того, що у цій поемі згадується та сама капличка із похилим хрестом, так ще ж і поет чітко вказав її місце знаходження – «за Дніпром». Не за Тясмином, а саме за Дніпром... Звичайно, можна ці рядки сприймати як усього лиш літературну алегорію. Але в такому випадку і всі інші рядки повинні бути такими – у т. ч. ті, що стосуються Переяслава, Монастирища, Трахтемирова і т.д.

Звідси може бути тільки один висновок – Шевченко у поемі «Сон» описав реальний об'єкт, який він бачив. І цей об'єкт знаходився на схилах Дніпра, а не Тясмина чи якоїсь іншої річки.

Взагалі, ця «капличка» у Медведівці викликає більше питань, ніж відповідей вже сама по собі. Хоча б тому, що хоч вона і називається уніатською, але жодної інформації щодо існування тут саме «уніатської каплиці» не було, і не має. Більше того, якщо М. Александрович називає цю будівлю «уніатская часовня», то в польській пресі малюнок К. Пжишиховського був названий як «Dawna cerkiew unicka w Medwedówce». Відповідно, виникає питання: то це капличка чи це церква? Адже зрозуміло, що це не одне й те саме. Звертаємо увагу на текст М. Александровича і бачимо, що він зауважує, що там «скамейки и иконостас еще целы». Уже цього цілком достатньо для того, щоб зробити простий висновок: це не каплиця! Адже каплиці тим і відрізняються від храмів, що вони не призначені для богослужінь. І саме тому у них немає ніяких іконостасів та інших атрибутів, пов'язаних із довготривалими процедурами.

Цілком можливо, що присвоєння М. Александровичем та К. Пжишиховським медведівській церкві статусу «уніатської» і мало якусь під собою підставу. Але скоріше за все, це може вказувати на якусь забуту легенду/переказ чи якийсь інший забутий/напівзабутий факт, але не на реальну споруду першої половини XIX ст. в Медведівці.

Проте, може бути і взагалі зовсім інше – звичайна плутанина чи непорозуміння. Цьому могла сприяти творчість польського письменника Зенона Фіша (1820-1870; псевдонім Tadeusz Padalica). У 1856 році він опублікував деякі свої нотатки, в яких зупинився і на описі Медведівки. Але з усього свого враження він більше зупинився на описі ярмарку та своїх розмовах із місцевим шляхтичем у корчмі, ніж на описі «каплиці». Якщо першому він приділив уваги аж на 15 сторінках, то «каплиці» усього лиш 5 слів: «...dziś pustej kapliczki w ścianie okoru» (Padalica 1856, 54) тобто «...сьогодні порожня каплиця в стіні траншеї (рову?)». Очевидно, саме ці слова про каплицю і сприйняв М. Александрович. Але що означає «w ścianie okoru»? Можливо, З. Фіш мав на увазі якусь іншу споруду, а не ту, яку згадує М. Александрович та намалював К. Пжишиховський? Але, в усякому разі, він нічого не писав про її характеристику як «уніатської».

І зовсім інакше Зенон Фіш описав каплицю в Черкасах: «Z tego wszystkiego pozostała do dziś-dnia jedna tylko mała, zbutwiała i próżna kapliczka. Okopów, fossy, budowli – ani śladu. Murawa równa i zielona pokrywa dziś miejsce zamczyska, a całą ozdobą jego, widok na płaszczynę dniewego rozlewu» (Padalica 1856, 152) – «З усього цього є донині лише одна маленька, занепада і порожня каплиця. Траншей (ровів?), укріплень, будівлі – жодного сліду. Рівна і зелена трава сьогодні охоплює майданчик замку, а загальною прикрасою його є вид на дніпровий розлив». І цей опис повністю відповідає малюнку Тараса Шевченка. Там практично немає ніяких укріплень і є прекрасний вид на долину Дніпра.

Щодо припущення (поки не виявлено достовірних документів) про можливість перебування «в унії» медведівського храму (точніше, того, що тут був раніше), то насправді цей момент міг бути в реальності, що не було рідкістю для першої половини XVIII ст. для Правобережної України. Проте й такий варіант підтвердити складно, якщо не має жодного офіційного документу. Принаймні на сьогодні всі доступні матеріали свідчать, що як

духовенство Медведівки, так і всі її храми завжди належали до православного обряду віросповідання (це показує у своїх описах архімандрит Мельхиседек Значко-Яворський та інші документи другої половини XVIII ст.). Щоправда, тут слід відзначити, що до 1760-х років православна ієрархія тобто митрополити київські, єпископи переяславські та переяславсько-бориспільські (яким місцеве духовенство формально підпорядковувалося) цю територію фактично не контролювала. Тому частина місцевого духовенства взагалі отримувала рукоположення не від них, а від молдовських та румунських ієрархів. І, крім того, духовенство досить часто «гралося» із польською владою, маніпулюючи своїми переходами до унії, а потім знову змінюючи свою віру на православну.

І от тут виникає питання: якщо уніатів у Медведівці (а це, до слова, той самий Чигиринський край, де нещодавно відгриміла Коліївщина; це те містечко, яке знаходиться за кілька кілометрів від Троїцького Мотронинського монастиря) не було зафіксовано у XVIII столітті, то яким чином тут могла з'явитися уніатська каплиця/церква? Чи варто у цьому спиратися виключно на записи заїжджих подорожуючих аж 1860-х років, не досліджуючи документальну базу? За переписом духовенства Чигиринської протопопії Переяславсько-Бориспільської єпархії 1771 року тут не було жодного уніатського священника із 79 (на відміну від сусідньої Смілянської протопопії, де 11 були уніатами). Сучасна ж дослідниця Валентина Лось відзначає, що у цьому регіону у XVIII ст. у уніатської Церкви були найслабші позиції, а на початку XIX століття найближчі уніати проживали тільки у Черкаському повіті (2 особи, 1829 р.) і не було зафіксовано жодної уніатської каплиці (Лось 2011).

Тим не менше, варто звернути увагу на документ, який цитує Л. Похилевич – візиту Чигиринського деканату 1741 року. В ній зазначається, що у 1738 році у Медведівці замість спаленої татарами була збудована нова Михайлівська церква, а священник її був висвячений у Переяславі (Похилевич 1864, 685). Оскільки дана інформація належить виключно до

Іл. 9. Каплиці на території Польщі

діловодства уніатської Церкви, можна думати, що саме Михайлівський храм якийсь час міг перебувати у її віданні. Але чи так це насправді, це залишиться загадкою до того моменту, поки не буде виявлено цієї візити чи іншої документації.

Із записок же М. Александровича взагалі ніяким чином не можна зробити висновок про якусь місцеву легенду/переказ. Він у своєму творі достатньо безапеляційно стверджує, що побачений ним храм – це «униатская часовня». Складається враження, що це більше його особисте враження.

Сам же він і пише, що тільки після огляду споруди пішов слухати місцеві оповіді; і зауважимо, що у жодній з них не йшлося ні про яку уніатську каплицю. Та навіть якщо він почув таку назву від когось із місцевих жителів, то одразу ж виникає питання, наскільки їй можна довіряти вже нам, сучасним дослідникам. Для ілюстрації сприйняття місцевими жителями Чигиринщини історичного минулого наведемо достатньо красномовний діалог із твору того ж самого автора, зафіксований у Чигирині:

«Утром я вышел погулять, с намерением узнать местные предания. Это казалось тем удобнее, что я мог, не поражая своим вопросом, спросить, зачем поставлен крест на горе. Мне отвечали: «Се Хмильницкого гора; на ий и замок його був.

- Що ж то за Хмильницький?

- А хто його знає; князь чи пан якийс...» (Александрович 1860, 30).

І хоч сучасними краєзнавцями Чигиринщини стверджується, що «початок занепаду храму припав на 1819 р., коли у Медведівці було відкрито цегляний костел, і споруда замкової церкви чи каплиці перестала використовуватись за призначенням» (Н. Кукса, Я. Діденко), ця думка виглядає, як мінімум, непорозумінням (Цегляний костел у Медведівці був збудований не раніше 1860-х рр. – про це свідчить аналіз архітектурних елементів та археологічні розвідки на його території). З тієї простої причини, що уніатство та католицизм за своєю обрядовістю не одне й те ж саме. Перше з них належить до Східних Церков із візантійською літургійною традицією та власним церковним правом. Тому там зберігалася православна обрядова практика. Ну а католицизм – це вже латинський (римський) обряд. Та й взагалі, яким чином спорудження костьолу може призвести до занепаду каплиці? При наявності вірних – це неможливо. Зовсім інша справа, якщо їх немає взагалі. Але хто і коли фіксував прихильників уніатства в Медведівці? У тому то й справа, що цього факту не було зафіксовано.

Будь-яка сакральна споруда завжди має своє призначення. Якщо в Медведівці не було уніатів, то для кого призначалася «уніатська каплиця»? І зовсім іншу ситуацію бачимо в Черкасах, де існувала католицька каплиця і де були постійно проживаючі католики, хоч їх і було обмаль: у 1852 р. – 34 особи (20 чол., 15 жін.), а у 1864 р. – 50 осіб. Проживання ж у Медведівці католиків ніяким чином не пояснює наявність міфічної «уніатської» каплиці.

Скоріш за все, «уніатська каплиця» в Медведівці – це просто залишки старої Михайлівської церкви, що існувала з 1764 р., і замість якої у 1860 році було започатковане будівництво нового кам'яного храму. Це цілком прийнятно, оскільки обидві споруди (зруйнована і новобудова) знаходилися одна від одної на відстані декількох десятків метрів. Та й про Михайлівську церкву ми більше не чуємо в історії цього містечка.

Можна ще вказати на кілька прикладів зображень каплиць, що існували ще у XIX ст. і були однотипними відносно споруди, яку зобразив Тарас Шевченко.

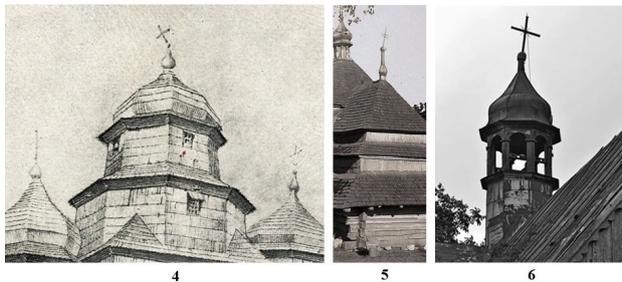
Наприклад, це каплиця на міському цвинтарі в м. Белз (Іл. 9 1), каплиця у с. Воля Копцова (Іл. 9, 2) чи придорожня каплиця парафії Чартовец у Польщі (Іл. 9, 3). До сьогоднішнього дня на Львівщині збереглися дерев'яні культові споруди такого ж вигляду. Схожими з шевченковою каплицею за архітектурою є й два невеликі костели: Відвідання Єлизавети Пресвятою Дівою Марією і св. Теклі (XVIII ст.) в с. Тадані Кам'яно-Бузького району (Іл. 10, 1) та Успіння

Іл. 10. Костели та каплиці на Львівщині

Пресвятої Діви Марії (1754 р.) в с. Раденичі Мостиського району (Іл. 10, 2). Ця ж будівнича традиція зберігалася у ХХ ст. для дерев'яних римо-католицьких капличок: Матері Божої Параманної (Скорботної) (1932-33 рр.) в с. Ільник Турківського району (Іл. 10, 3) та громадська (1934) в с. Берлин Бродівського району (Іл. 10, 4).

Але цього не можна сказати відносно зображення Казимира Пжишиховського. Його малюнок показує зовсім іншу споруду. Для того, щоб в цьому переконатися – достатньо глянути на центральний вхід. На малюнку Шевченка – він міститься у прибудові до каплиці, а на малюнку Пжишиховського – прямо в стіні. І це не випадковість. Адже загальновідомо, що християнські церкви та каплиці завжди споруджувалися центральним входом із західної

Іл. 11. Похилені хрести на каплицях та костелах

сторони. Тобто вхід у каплицю Шевченка здійснюється через т.зв. «бабинець», а вхід до церкви Пжишиховського – ні («бабинця» там просто немає).

Наостанок необхідно звернути увагу ще й на ту деталь, на яку ніхто з дослідників творчості Шевченка стосовно його «Каплички» не звертав уваги – на похилений хрест над куполом. Точніше, цей факт ні в кого не викликав жодного питання. Він просто тлумачився як момент, пов'язаний із занедбаністю каплиці, із тим, що хрест похилився від старості споруди. Насправді ж це зовсім не так. Похилений хрест – достатньо поширений архітектурний символ на храмах і каплицях Східної Польщі та Західної України. І, при цьому, цей елемент взагалі не зустрічається на церквах Черкащини, Чигиринщини та інших суміжних територіях. Для прикладу можемо звернути увагу на похилені хрести на вже згадуваній каплиці на міському цвинтарі в місті Белз (Іл. 11, 2), на дзвіниці Хрестовоздвиженської церкви у Кам'янці-Подільському (Іл. 11, 3), на церкві Богородиці 1700 року у с. Сілець на Самбірщині (Іл. 11, 4), на церкві 1737 року в селі Зарубинці на Тернопільщині (Іл. 11, 5), на костелі Матері Божої Сівної 1882 року у Кобиліволоках теж на Тернопільщині (Іл. 11, 6).

Таким чином, внаслідок аналізу фактичного матеріалу, що стосується життя та діяльності Тараса Шевченка у 1845 році та ситуації навколо візуалізації «каплички» у Медведівці, ми можемо дати відповідь одразу на кілька питань: 1) цілком впевнено можна стверджувати, що у 1845 році, хоч один раз, Тарас Шевченко таки побував проїздом в Черкасах, 2) створений ним малюнок «Капличка» чітко вказує на Замкову гору в Черкасах, а не на іншу місцевість, 3) в Медведівці ніколи не існувало «уніатської каплиці», 4) візуальні розбіжності між зображенням К. Пжишиховського та малюнком Тараса Шевченка настільки очевидні, що про ототожнення оригінальних споруд, з яких писалися їх твори, не може бути й мови.

Список джерел та літератури

- АЛЕКСАНДРОВИЧ, М., 1860, *Из Канева в Чигирин и обратно: путевые записки*. Чернигов.
Архив Юго-Западной России, 1886. Т. 1. Ч. VII. Киев.
Архив Юго-Западной России, 1905, Т. 3. Ч. VII. Киев.

- БОНДАРЕНКО, А., 1962, *Шевченко на Черкащині (з архівних матеріалів)*. Збірник праць ювілейної десятої наукової шевченківської конференції. Київ, 275-288.
- ГРУНЕВЕГ, М., 2013, *Записки о торговой поездке в Москву в 1584-1585 гг.* Москва.
- ДІДЕНКО, Я., 2019, *Старожитності Чигиринщини в іконографії XVIII-XIX століття*. Чигиринщина: історія і сьогодні: Матер. VII наук.-практ. конференц. (м. Чигирин, 21–22 листопада 2019 р.). Черкаси: Вертикаль, 60-66.
- ЖУР, П., 1985, *Дума про огонь. З хронічки життя і творчості Тараса Шевченка*. Київ.
- ЖУР, П., 2003, *Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т.Г. Шевченка*. Київ.
- К рисункам Шевченка*, 1890, Киевская старина. № 2, 356-358.
- КОНИСЬКИЙ, О., 1991, *Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя*. Київ.
- КУКСА, Н., ДІДЕНКО, Я., 2019, *Сакральні пам'ятки Чигиринщини в творчості Т. Шевченка. «Каплиця. 1845 р.»: спроба атрибуції. «Шевченківський заповідник у Каневі: передумови становлення, традиції, шляхи розвитку»*. Канів, 120-124.
- КУЛИШ, П., 1994, *Записки о Южной Руси*. Киев.
- КУШТАН Д., ЛАСТОВСЬКИЙ В., 2016, *Археологія та рання історія Черкас*. Київ, Черкаси.
- ЛАСТОВСЬКИЙ В., КУШТАН Д., 2016, *Тарас Шевченко і пам'ятки церковної старовини: спроба сучасної інтерпретації «Каплички» (1845)*. Церква – наука – суспільство: питання взаємодії: Матер. 14-ї Міжнар. наук. конференц. (м. Київ, 25.05 – 3.06. 2016 р.). Київ, 212-214.
- ЛОСЬ В., 2011, *Соціальна база Греко-Уніатської Церкви на Київщині: міфи російсько-радянської історіографії та історичні реалії (перша третина XIX ст.)*. Архів Української Церкви. Львів, 271-292.
- НЕРОДА, В., НЕСТЕРЕНКО, В., 2008, *Ще раз до питання про замок Д. Вишневецького у Черкасах*. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Київ. Вип. 17, 9-15.
- НОВИЦЬКИЙ, О., 1914, *Тарас Шевченко як маляр*. Львів; Москва.
- ОЛЕКСАНДРІВ, О., 1925, *Шевченко на Черкащині в спогадах сучасників*. Україна, №1-2, 157-160.
- ПОХИЛЕВИЧ, Л., 1864, *Сказания о населенных местностях Киевской губернии*. Киев.
- РУДЕНКО, О., 1989, *Альбом 1845 року*. В літопис шани і любові. Київ, 140-158.
- ФУНДУКЛЕЙ, И., 1852, *Статистическое описание Киевской губернии*. Санкт-Петербург. Ч. I.
- ШЕВЧЕНКО, Т., 2013, *Повне зібрання творів*. Київ, т. 8.
- Шевченко-художник. Бібліографічний покажчик (1839–2012)*, 2013, Київ, Т. 1.
- Шевченківський словник*, 1978, Київ. Т. 2.
- PADALICA, T., 1856, *Opowiadania i krajobrazy*. Wilno, Tom 1.
- Туру українське*, 1862. Tygodnik ilustrowany, 196.

References

- ALEKSANDROVICH, M., 1860, *Iz Kaneva v Chigirin i obratno: putevyie zapiski*. Chernigov.
- Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii*, 1886. T. 1. Ch. VII. Kiev.
- Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii*, 1905, T. 3. Ch. VII. Kiev.
- BONDARENKO, A., 1962, *Shevchenko na Cherkashchyni (z arkhivnykh materialiv)*. Zbirnyk prats yuvileinoi desiatoi naukovoï shevchenkivskoi konferentsii. Kyiv, 275-288.
- GRUNEVEG, M., 2013, *Zapiski o trgovoy poezdke v Moskvu v 1584-1585 gg.* Moskva.
- DIDENKO, Ya., 2019, *Starozhytnosti Chyhyrynshchyny v ikonohrafii XVIII-XIX stolittia*. Chyhyrynshchyna: istoriia i sohodennia: Mater. VII nauk.-prakt. konferents. (m. Chyhyryn, 21–22 lystopada 2019 r.). Cherkasy: Vertykal, 60-66.
- ZhUR, P., 1985, *Duma pro ohon. Z khronichky zhyttia i tvorchosti Tarasa Shevchenka*. Kyiv.
- ZhUR, P., 2003, *Trudy i dni Kobzaria: Litopys zhyttia i tvorchosti T.H. Shevchenka*. Kyiv.

- K risunkam Shevchenka*, 1890, *Kievskaya starina*. # 2, 356-358.
- KONYSKYI, O., 1991, *Taras Shevchenko-Hrushivskyy: Khronika yoho zhyttia*. Kyiv.
- KUKSA, N., DIDENKO, YA., 2019, *Sakralni pamiatky Chyhyrynshchyny v tvorchosti T. Shevchenka. «Kaplytsia. 1845 r.»: sprobа atrybutsii*. Shevchenkivskyy zapovidnyk u Kanevi: peredumovy stanovlennia, tradytsii, shliakhy rozvytku. Kaniv, 120-124.
- KULISH, P., 1994, *Zapiski o Yuzhnoy Rusi*. Kiev.
- KUSHAN D., LASTOVSKYI V., 2016, *Arkheolohiia ta rannia istoriia Cherkas*. Kyiv, Cherkasy.
- LASTOVSKYI V., KUSHAN D., 2016, *Taras Shevchenko i pamiatky tserkovnoi starovyny: sprobа suchasnoi interpretatsii «Kaplychky» (1845)*. Tserkva – nauka – suspilstvo: pytannia vzaiemodii: Mater. 14-yi Mizhnar. nauk. konferents. (m. Kyiv, 25.05 – 3.06. 2016 r.). Kyiv, 212-214.
- LOS V., 2011, *Sotsialna baza Hreko-Uniatskoi Tserkvy na Kyivshchyni: mify rosiisko-radianskoi istoriografii ta istorychni realii (persha tretyna XIX st.)*. Arkhiv Ukrainkoi Tserkvy. Lviv, 271-292.
- NERODA, V., NESTERENKO, V., 2008, *Shche raz do pytannia pro zamok D. Vyshnevetskoho u Cherkasakh*. Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini. Kyiv. Vyp. 17, 9-15.
- NOVYTSKYI, O., 1914, *Taras Shevchenko yak maliar*. Lviv; Moskva.
- OLEKSANDRIV, O., 1925, *Shevchenko na Cherkashchyni v spohadakh suchasnykiv*. Ukraina, №1-2, 157-160.
- PADALICA, T., 1856, *Opowiadania i krajobrazy*. Wilno, Tom 1.
- POHILEVICH, L., 1864, *Skazaniya o naselennyih mestnostyah Kievskoy gubernii*. Kiev.
- RUDENKO, O., 1989, *Albom 1845 roku. V litopys shany i liubovi*. Kyiv, 140-158.
- FUNDUKLEY, I., 1852, *Statisticheskoe opisanie Kievskoy gubernii*. Sankt-Peterburg. Ch. I.
- SHVCHENKO, T., 2013, *Povne zibrannia tvoriv*. Kyiv, t. 8.
- Shevchenko-khudozhnyk. Bibliografichnyi pokazhchyk (1839–2012)*, 2013, Kyiv, T. 1.
- Shevchenkivskyy slovnyk*, 1978, Kyiv. T. 2.
- Типу українське*, 1862. Tygodnik ilustrowany, 196.

«Капличка» Тараса Шевченка (1845): атрибутування історичного прототипу

У статті розглядається питання атрибутування відомого малюнку Тараса Шевченка «Капличка», створеного у 1845 р. Назва малюнку не є оригінальною. Вона є умовною. Де саме малював Тарас Шевченко свій малюнок точно не відомо. Так само не відомо, чи бував Тарас Шевченко у місті Черкаси у 1845 році. Офіційно вважається, що поет побував тут лише 1850-х роках. Тим не менше, малюнок «Капличка» дає можливість стверджувати, що Тарас Шевченко побував у Черкасах у 1845 році. Саме там він і міг створити цей малюнок. Про це свідчить сам малюнок. Ландшафт на ньому більше вказує на Замкову гору у Черкасах, ніж на будь-яке інше місце в цьому регіоні. Інколи дослідники стверджують, що цей малюнок був створений у селі Медведівка. Підставою для такої думки є: 1) його розміщення у альбомі, де багато малюнків із Чигиринщини, 2) існування аналогічної по типу каплиці у селі Медведівка, намальованої польським художником Казимиром Пжишиховським. Проте, порівняння малюнків Шевченка та Пжишиховського показує, що це були дві різні будови. З цього можна зробити висновок, що свою каплицю Тарас Шевченко міг малювати тільки у Черкасах. Аналіз шляхів, які використовувалися у середині XIX століття в цьому регіоні, показує, що Тарас Шевченко один раз, усе ж таки, у 1845 році повинен був проїхати через Черкаси.

Ключові слова: Тарас Шевченко, «Капличка», каплиця, Черкаси, Черкаський замок, Медведівка, Казимир Пжишиховський

Валерій Ластовський, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8900-5569>

Valerii Lastovskyi, Doctor of Historical Sciences, professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine)

Куштан Дмитро, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України (Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6411-2154>

Kushtan Dmytro, PhD, Senior Researcher, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine).

Received: 31-03-2020

Advance Access Published: November, 2020